

A család mai helyzete és problémái

A család, úgy az egyes emberek, mint a társadalom szempontjából nélkülözhetetlen fontosságú funkciót és szerepet tölt be. Ennek ellenére az emberek általában nagyon kevés figyelmet fordítanak a családra, felületesen és hiányosan tájékozottak a családdal kapcsolatos kérdésekben, problémákban. Holott ebben a szűk közösségben élnek le egész életüket, ennek struktúrája, légköre határozza meg sokszor egész emberi magatartásukat, mindennapi „harcképességüket” vagy „harcképtelenségüket”, ennek légköre, melegsége vagy ridegsége határozza meg közérzetüket, életérzésüket: boldogságukat vagy elvesztségüket, magányosságukat.

Családi közösségbe születünk, ebben nevelkedünk, majd egy általunk kialakított új családban folytatjuk életünket. Meglepő, hogy általában milyen felületesen ismerik az emberek azt is, amire akkor vállalkoznak, amikor új családot alapítanak. Mennyire háttérbe szorul még mindig az érzelmi és tudatos társkeresés magas szintű igénye, s helyette mennyire lényegtelen és mellékes körülmények, esetleges, alkalmoszerű „véletlenek” döntik el, kinek, ki jut, s kivel kezd családi életet.

Ha mindez elmondható az egyes emberekről, elmondható más megfogalmazásban a társadalomról is általában. A család, mint olyan, háttérbe szorult, önmagára, sorsára lett bízva. Megnyugtattuk magunkat az új jogi formákkal, szabályokkal, és nem kísértük figyelemmel a családban végbenő változásokat, és e változásokkal járó problémákat, amelyek a most bonyolult áttételes formákban, a legkülönbözőbb módon éreztetik jelenlétüket. A különböző érdekelt tudományágak sem foglalkoztak érdemben a családdal, csak akkor, amikor a jelentkező problémák ezt haladéktalanul szükségessé nem tették.

Ma már nem csak a családi problémákat kutató tudományágak számára, de a mindennapi tapasztalatokra éberrel figyelő emberek számára is nyilvánvaló, hogy a társadalomnak ez a mikroközössége labilisabb, törekenyebb lett, olyan átalakulásokon ment keresztül, amelyek megbontották egyensúlyát, bomlékonnyá, súlyos problémáktól terhessé vált, és alapvető funkcióit nem tudja ellátni tökéletesen.

A család — az ún. fejlett civilizált országokban — a viták középpontjába került. A legszélsőségesebb véleményekkel is találkozhatunk ebben a vitában. Egyes elgondolások szerint, a család jelenlegi válsága mögött tulajdonképpen a család felbomlásának folyamata áll, azaz a család, mint történeti képződmény, megszűnése felé tart. Mások, ezzel homlokegyenest, a legcsekélyebb változást sem fogadják el, ennek lehetőségét is tagadják, olyan megfontolásokból kiindulva, hogy a család valamilyen örök, erkölcsi kategóriákon nyugszik.

Milyen változásokat figyelhetünk meg a család struktúráján belül vagy a család szerepét illetően? Beszélhetünk-e ezek alapján a család „válságos helyzetéről”, vagy csak olyan általános jelenségek ezek, amelyek a dolgok rendje és módja szerint minden beavatkozás nélkül is megoldódnak? Miben nyilvánulnak meg ezek a változások? Milyen következményekkel járnak?

Ezeknek a kérdéseknek a tisztázásához szeretnénk hozzájárulni valamelyest rövid áttekintésünkkel, érintve a család alapvető funkcióit, úgy az egyén, mint a társadalom életében. Szeretnénk érzékeltetni a családprobléma összetettségét, valamint a család jelenünkben játszott szerepét, fontosságát tisztázni. Problémamegközelítésünk és elemzésünk elsősorban lélektani, középpontjában az egyedi ember áll, a személyiség, amely hordozója, szenvedő alanya minden változásnak, problémának.

A család alapvető fontosságú funkciókkal rendelkezik úgy a társadalom, mint az egyén szempontjából. Mint történeti képződmény, változik, alapvető funkciói azonban megmaradnak. Így pl. az utódok létrehozása és nevelése, vagyis a társadalom számára a társadalmi reprodukció biztosítása még sokáig elválaszthatatlan lesz a családtól. A csecsemő a legmagatehetlenebb valamennyi előlány utódja közül, a legjobban kiszolgáltatott, a legjobban ápolásra, gondozásra szoruló. Léte teljes mértékben az anyjától függ. Nem születik olyan reflexekkel, amelyek életveszélyben megmenthetnék, nem tudja kiszabadítani magát a kellemetlen testhelyzetből, hisz nem képes helyzetváltoztatásra, a táplálékát sem tudja megszerezni, még a szopó mozdulatot is úgy kell begyakorolnia. Létfeltételeit tekintve, ha időre született is, ha mégoly optimális súllyal és testmérettel is, tulajdonképpen „koraszülött”. (Mérei 1972)

A családnak kell gondoskodni az újszülött táplálásáról, ápolásáról, védelméről. Az utódok létrehozásával, táplálásával, ápolásával, védelmével azonban még távolról sem biztosítottuk a társadalom zavartalan reprodukcióját és továbbfejlődését. Ahhoz, hogy az ember végül is érett, alkalmazkodni tudó és alkotóképes társadalmi lényé váljék, még más is szükséges. Az anya—kisgyermek érzelmi kapcsolat a harmonikus személyiségfejlődés alapja, amelyen keresztül érett, egészséges társadalmi lényé válik. Ennek az első érzelmi kapcsolatnak a hiánya, elmaradása, vagy megzavarása, mindig ártalmat jelent a fejlődő gyermek életében, emocionális problémák, személyiségzavarok kialakulásához vezet.

A családnak tehát biztosítani kell a gyermek zavartalan érzelmi, értelmi fejlődését, azt a folyamatot, amelyet szocializációnak szoktunk nevezni, amelynek során az újszülött társadalmi lényé válik. Ennek a folyamatnak

a háttére az anya—gyermek kapcsolat, majd később a gyermeket körülvevő emberi kapcsolatok rendszere, az a mikrokörnyezet, amelybe beleszületett, és amelyben nevelkedik.

Ugyancsak lényeges funkciója a családnak az egyén és a társadalom közötti közvetítő szerepe. A személyiség formálását minden egyes egyed fejlődése közben a társadalmi, környezeti hatások határozzák meg. Ezek a társadalmi, környezeti hatások azonban nem közvetlenül érvényesítik hatásukat, hanem a legkisebb társadalmi szerveződési egység, a társadalom alapsejtjén, a családon keresztül. A család nem önkényesen, „saját belátása szerint” farag, alakít új személyiségeket. Az anya és a többi családtag tudatát, tevékenységét mindig az adott társadalom és környezet határozza meg, így tevékenységükön keresztül mindig a társadalmi, környezeti hatás érvényesül.

Az ember fennmaradásának és fejlődése lehetőségének lényege az egyén és a környezet kapcsolatában áll. A mindenkori adott környezetünkhöz igyekszünk alkalmazkodni, ugyanakkor törekszünk változtatni is ezen, kedvezőbbé tenni számunkra. Mint társadalmi lénynek, meg kell tanulni alkalmazkodni az adott társadalmi feltételekhez. Ez a társadalmi jellegű alkalmazkodás már nagyon korán megkezdődik. Az újszülöttnél ez olyan általánosságokban jelentkezik, mint a táplálás időbeosztásához, a napi ritmus alapsémáihoz való kezdeti „alkalmazkodás”. Kialakulnak az első feltételes reflexek, reflexláncolatok, amelyeket lényegében véve a családi életritmus, a szokások határoznak meg. A család életritmusa, szokásai azonban a társadalmi környezet függvényei. Így lesz közvetítő a család a fejlődő gyermek és az adott társadalom között. Ezen a kapcsolaton keresztül sajátítja el — kezdetben elsősorban kondicionálással — a tisztálkodással, táplálkozással, öltözködéssel, napi életritmus beosztásával az alapvető viselkedési sémákat. Később a családon keresztül megtanulja az adott társadalomra, kultúrára jellemző elemi szokásokat, viselkedésnormákat.

Nem kevésbé jelentős feladat hárul a családra a beszéd és gondolkodás kialakításában, formálásában. A család tanítja meg a gyermeket a nyelvre, amelyen beszél, és itt tanulja meg az első gondolkodási sémákat. A személyiségfejlődés intellektuális, kognitív részének előfeltételeit a család biztosítja.

A családban tanulja meg a gyermek — a szülőkkel, testvéreivel való kapcsolatán keresztül — a másik emberhez való viszonyulás alapjait. Megfigyeli a viselkedésével kiváltott környezeti reakciókat. Megtanul az elvárásoknak megfelelően viselkedni. Megtanulja a szerepeknek azokat a sémáit, amelyek később az emberi kapcsolatformákban a követendő viselkedést lehetővé teszik. Ebben a folyamatban a szülők gyakran modellek is. A gyermek „leutánozza” szüleit, elési viselkedésüket, a különböző dolgokhoz való viszonyulásukat. Így, a szülői viselkedésmintákon keresztül alakulhatnak ki benne különböző mikrokulturális vagy szubkulturális hatások is. Pl. alkoholista vagy bűnöző szülők példájának hatása alatt gyakran maga is hasonló megoldásokat keres.

A családban, szüleihez, testvéreihez való viszonyán keresztül alakítja ki a gyermek az első önmagáról alkotott képet. Hangsúlyozni szeretnénk ismét az érzelmi kapcsolatok fontosságát ebben a folyamatban is. *Az érzelmi kapcsolat őszintesége a belső biztonságérzet forrása.* Ez a biztonságérzet pedig elengedhetetlen feltétele az egészséges személyiségfejlődésnek. A felemás

érzelmi viszony, a családban uralkodó érzelmi bizonytalanság súlyos következményekkel járó önértékelési problémákat alakít ki a gyermekben.

Nem beszéltünk még a családnak a társadalmi termelésben és fogyasztásban, a gazdasági tevékenységben játszott szerepéről, valamint olyan más funkcióiról, amelyek lélektani szerepe kisebb, és vizsgálatuk elsősorban más tudományágak hatáskörébe tartozik. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a család szerepének lélektani vonatkozásait akár csak megközelítőleg is kimerítettük elemzésünkkel. Rövid áttekintésünkkel csak arra vállalkoztunk, hogy érzékeltessük a család rendkívüli fontosságát, úgy az egyén, mint a társadalom szempontjából. Miért volt erre szükség?

A mindennapi tapasztalat, valamint a családprobléma egészét kutató tudományok arra figyelmeztetnek, hogy a társadalom alapsejtjében olyan változások történtek az utóbbi évtizedekben és történnek napjainkban is, amelyek fokozott odafigyelést, alaposabb vizsgálatot igényelnek. Általánosan tapasztalható, hogy a család kevésbé ellenálló, kevésbé biztonságos, rövidebb életű, mint régen. Minden kétséget kizáróan bizonyítják ezt az idevonatkozó statisztikák is. A válások száma emelkedik, a gyermekek száma csökken, a családi kedvezőtlen talajon kialakuló különböző emocionális problémák, személyiségkárosodások száma növekszik.

Mivel magyarázható ez a változás? Milyen társadalmi folyamatok, történések állnak mögötte?

A válások számára és arányára vonatkozó nemzetközi statisztikai adatok szerint a válások száma az első és második világháború után kezd emelkedni, és ez az emelkedés napjainkig is tart. Tulajdonképpen tehát ebben az időszakban kellene keresnünk azokat a társadalmi tényezőket, folyamatokat, amelyek a válások számának emelkedő tendenciája mögött állnak.

Milyen változásokat figyelhetünk meg a család struktúráján belül, vagy a család helyzetét, termelésben elfoglalt funkcióját illetően ebben az időben? Mindenekelőtt szemberúnik egy folyamat, amelynek során a régebbi patriarchális jellegű nagycsaládok — ahol több nemzedék és leszármazott élt együtt —, felbomlott, kisebb egységekre esett szét, és általánossá vált a kiscsalád, ahol csak a szülő és a még nem házas gyermekeik élnek együtt. Ezek az ún. modern vagy nukleáris családok.

Mi hozta magával a patriarchális nagycsaládok felbomlását? Milyen különbségek jellemzik a hagyományos nagycsaládokat és a mai modern kiscsaládokat? Milyen következményekkel járt ez az átalakulási folyamat?

A nagycsaládi formációt a család tulajdonában levő föld, vagy más vagyon, gazdasági kötelék határozta meg elsősorban. A család tulajdonában levő föld, vagy a közösen végzett munka, a közös gazdasági érdek lehetővé tette, hogy több nemzedék is együtt éljen, együtt maradhassanak az utódok a házasságkötés után is. Sőt, nemcsak, hogy lehetővé tette, hanem egyszerűen nem is nagyon volt más választási lehetőség, lévén, hogy a nagycsalád ragaszkodott a közösen szerzett gazdasághoz, és a szorosra zárt kötelékekkel a gazdaság elaprózódását igyekezett megakadályozni. A vagyoni köteléken kívül a tradicionális társadalmi normák, elvárások is stabilabbá tették a családi köteléket. Nem hanyagolható el a vallás szerepe sem, amely ugyancsak a család összetartását erősítette.

A történelmi-társadalmi változások, mint az iparosodás gyors fellendülése stb. új lehetőségeket, sőt új szükségleteket hoztak magukkal. A tömeges munkaerőigény lehetővé tette a hagyományos nagycsaládból való kiszakadást. Az új bérmunkás viszony megteremtette az új család anyagi, egzisztenciális függetlenségét. Óriási mértékben hozzájárult ehhez, sőt sok esetben feltételét is jelentette a női munkaerő igénye, a nő munkába állása. Két kereső, munkaviszonyban levő ember függetleníteni tudta magát a nagycsaládtól. Megszűnt a közös gazdasági kötelék, megszűnt annak a kényszerítő szükséglete is, hogy az újonnan felnőtt nemzedék házasság után is a szülőkkel maradjon. A család így kisebb lett, de labilisabb is.

A nő is dolgozik. Kevésbé függ már anyagilag a férjétől, a család belső szokás- és értéknormái is megváltoznak. A hagyományos férfi autoritás a nő kiszolgáltatott helyzetének eltűnésével fokozatosan eltűnik. Ezt egyrészt az új jogszabályok is biztosítják a női egyenjogúság védelmével, amennyiben lehetővé teszik a nők számára is a társadalmi érvényesülést és elismerést, másrészt az új érték- és normarendszer térhódításának következménye. Természetesen átmeneti formák, helyzetek szép számmal találhatók ma is, de lényeges különbséget jelent, hogy a férfi „diktatórikus hajlamait” nem támasztják alá társadalmi tényezők, és jelenlétük vagy a még túl erős hagyományt jelzi, vagy az adott családon belüli egyéni sajátosságokat takar.

A kiscsalád egyik jellemző vonása a hagyományos nagycsaláddal szemben, hogy a családi köteléken kívül végzett munka nyitottabbá teszi a családot a különböző társadalmi hatások számára. Tágabb lehetőség nyílik mindkét fél számára az újabb ismeretségekre, s amennyiben a házasság érzelmi alapjai nem bizonyulnak tartósnak a házasság könnyebben felbomlik. Ezt a következő tényezők teszik lehetővé:

a) Jóllehet az anyagi szempont még nem vesztette el jelentőségét a házasságkötésnél, és a közösen, együtt felhalmozott anyagi javakkal együtt még mindig jelentős kötőerőt jelenthet — ennek jelentősége, éppen a nő munkavállalása, viszonylagos anyagi függetlensége folytán fokozatosan csökken.

b) A jogi szabályok lehetővé teszik a házasság felbontását, rossz házasság esetén biztosítják a váláshoz való jogot.

c) Megváltozott a társadalmi tudat is, és ma a válás sokkal kevésbé vált ki rosszsallást vagy elítélést a környezet részéről, mint régebben.

d) Háttérbe szorult a vallás jelentősége is, ami régebben erős, sokszor kényszerítő köteléket jelentett.

A régebbi, erősebb kohéziójú nagycsaládokkal szemben a kiscsaládoknál gyengül, sőt jelentőségét veszti a rokonsági kötelék is. Ennek magyarázatát részben a gyors urbanizációban kereshetjük, részben pedig a rokoni segítségnyújtás szerepe, jelentősége — amely a hagyományos nagycsaládoknál fontos szerepet játszott — háttérbe szorul. A rokoni szálak halványodását számos más vonatkozású emberi kapcsolat elszemélytelenedése is kíséri. Gyakran tapasztalható, hogy nem csak távolabbi rokonokat érint, hanem közelebbi hozzátartozók közötti kapcsolatok lazaságát, sok esetben a kapcsolatok teljes hiányát eredményezi. Figyelmeztető példája ennek a magáramaradott, izolált öregek élete, elhagyatottsága.

Az új viszonylatoknak megfelelően a modern kiscsalád, éppen nyitottságánál fogva, baráti kapcsolataival igyekszik pótolni a régebbi rokonsági kapcsolatokat. A tüzetesebb vizsgálat azonban többnyire csak mélyebb érzelmi kötődés nélküli, felületesebb, időleges és esetleges ismeretségeket talál.

Mindezek a tényezők a kiscsaládok labilitását eredményezik. Ma a fejlett civilizált államokban egyaránt kimutatható ez a folyamat, amelyet elsősorban a válások száma tükröz. Szemléltetésül csak az idevonatkozó magyar statisztikai adatokat közölnénk. (Statisztikai Évkönyv, 1971)

A válások összefoglaló adatai 1949—1971 között

Év	Válások száma	1000 fennálló házasságra jutó válás	1000 lakosra jutó válás	1000 házasságkötésre jutó válás
1949	12 566	5,8	1,4	116,5
1955	15 989	6,5	1,6	155,2
1960	16 590	6,5	1,7	187,3
1961	17 480	6,8	1,7	210,4
1962	17 410	6,8	1,7	214,0
1963	18 364	7,1	1,8	217,6
1964	19 700	7,5	1,9	224,9
1965	20 363	7,7	2,0	227,2
1966	20 631	7,8	2,0	221,3
1967	21 078	7,9	2,1	219,1
1968	21 265	7,9	2,1	222,4
1969	21 855	8,1	2,1	228,6
1970	22 847	8,4	2,2	236,4
1971	23 560	8,6	2,3	250,1

A fenti statisztikai kimutatás jól érzékelteti a házasságfelbomlás növekvő tendenciáját. Ez a probléma azonban még súlyosabb és bonyolultabb, mint amilyennek a már különben is komor statisztika mutatja. Ezek a számok a törvényesen felbontott, bírói ítélet által jóváhagyott felbomlott házasságokat foglalják magukban. A valóságban azonban ennél jóval több a felbomlott házasság. Lőcsei Pál idevonatkozó vizsgálati eredményei szerint (1971) „kikerekített arányszámokban kifejezve minden 8 felbomlott házasságú közül átlag 5 vált el jogerős bontóperi ítélettel”.

Azt látjuk tehát, hogy a történeti kontinuitást kifejező jogi forma mögött — ez esetben a jogi-demográfiai statisztika mögött — sokszor mélyreható változások mehetnek végbe, olyan változások, amelyek csak részben fejeződnek ki a jogilag meghatározott formában. Vagyis a család felbomlásának problémája sokkal nagyobb, mint ahogy ezt a statisztikai adatok bizonyítják. A felbomlott házasságok egy része sohasem kerül válóperes bírák elé, mert a volt házastársak — különféle okokból — feleslegesnek tartják válásuk legalizálását.

A kiscsalád másik jellemzője, s egyben az egyik legfontosabb változás, melyet megjelenésével és elterjedésével magával hozott — a kisebb családlétszám. Ennek hátterében elsősorban az áll, hogy már nem él együtt

több generáció, mint régebben, hanem csak a szülők és a még nem házas gyermekeik. Fel kellett azonban figyelni ennek a jelenségnek egy másik összetevőjére is, ami nem más, mint a gyermekek számának konkrét csökkenése. A 100 családra jutó gyermekek száma 1960-ban még 130, 1963-ban 123, és 1968-ra 117-re csökkent (Szabady E. 1971). Ez más számokban kifejezve annyit jelent, hogy 1968-ra 1960-hoz viszonyítva a családokban élő 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma 272 000-el csökkent.

Természetesen ebben közrejátszottak olyan tényezők, mint pl. a meghosszabbodott élettartam, ami által több idősebb házaspár élte meg azt a kort, amikor már gyermekeik is kiváltak a családból, így a gyermektelen családok száma megnőtt. Ezenkívül a megélénkült házassági mozgalom is közrejátszott ebben, a fiatalok hamarabb kötnek házasságot, hamarabb kiváltak a családokból. Ezek a tényezők kétségtelenül közrejátszottak, de ezektől függetlenül az élveszületési arányszám csökkenésének problémája változatlanul megmarad.

Az alacsony születések száma miatt kedvezőtlen népesedési helyzet alakult ki, amelynek fennmaradása, vagy további rosszabbodása súlyos problémákhoz vezethet. A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai Bizottsága által kezdeményezett nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretén belül vizsgálatokat végeztek, többek között arra vonatkozóan is, hogy a szülőképes nők hány gyermeket kívánnak még szülni. A megfelelő családpolitika kialakításánál ugyanis nem lehet figyelmen kívül hagyni a gyermekigényt, a „szülési kedvet”, az érintett családok hozzáállását e kérdéshez. Nos, e vizsgálatok eredményei szerint — melyet elsőként Magyarországon végeztek el — „a fiatal házások olyan kevés gyermeket irányoztak elő, hogy az már a népesség reprodukcióját veszélyezteti” (Szabady E. 1971). A 30—39 évesek általában — ha elképzeléseik szerint történne — 2,3 gyermeket szülnének, a fiatalabbak viszont csupán 1,9—2,0 gyermeket szeretnének.

Ha ezen a hozzáálláson, vagy mondhatnánk „kedven” nem sikerül változtatni, valamint nem sikerül megoldani a kiscsaládnak azokat a problémáit, amelyekből ez a hozzáállás ered, — úgy súlyos következményekkel járhat a társadalmi reprodukcióban, s a társadalom munkaerőcsökkenéséhez, előregedéséhez, létszámcsökkenéshez vezethet.

Egyesek szerint felesleges a „nemzetföltők túlzásaiba” esnünk, mások sokkal súlyosabbnak ítélik meg a helyzetet és szorgalmazzák a szükséges, családvédelmi intézkedések anyagi fedezetének megoldását. Rámutatnak a kialakult helyzet tarthatatlanságára, amely szerint távolról sem magánügy, hogy egyesek — jórészt saját zsebükből — mások helyett is nevelik az utódot. Az ebből adódó életszínvonalkülönbség nyilvánvaló, valamint ennek negatív hatása is, amely vonzóvá teszi a magasabb életszínvonal előnyeit, és mindenképpen a gyerek ellen ható tényező lesz. Az anyagi tényezők jelentősége mellett azonban, megítélésünk szerint a problémának van egy másik összetevője is, amely nem kevésbé jelentős. Ennek elemzésére még visszatérünk.

A válásokkal kapcsolatban szem előtt kell tartanunk, hogy mást jelent a válás a szülők és mást a gyermek számára. Ha megnézzük a válási statisztikát a gyermekek száma szerinti megoszlásban, azt látjuk, hogy nagyon sok esetben

a szülők rendezetlen élete, érzelmi elhidegülése, a házasság felbomlása nem csak a két váló félt érinti, hanem sok esetben gyerekeket is. (Statistikai Évkönyv, 1971).

A válások megoszlása a gyermekek száma szerint

Született gyermekek száma	Válások száma				Százalékos megoszlás			
	1949	1960	1970	1971	1949	1960	1970	1971
0	6684	7439	9179	9413	53,2	44,9	40,2	39,9
1	3732	5577	8545	8881	29,7	33,6	37,4	37,7
2	1510	2445	3566	3743	12,0	14,7	15,6	15,9
3	420	732	969	991	3,4	4,4	4,2	4,2
4 és több	210	397	582	532	1,7	2,4	2,6	2,3
Összesen	12 566	16 590	22 841	23 560	100,0	100,0	100,0	100,0

A fenti válási statisztikából azt látjuk, hogy a felbomló házasságok egyre nagyobb számban érintik a gyerekeket. Amíg 1949-ben a válások 53,2 százalékában olyan házaspárok között történt, akiknek nem volt gyermekük, az 1971-es évben már csak 39,9 százalékot tesznek ki. Megnőtt tehát a gyermekes szülők válási aránya. Mintha a gyermek egyre kevésbé jelentene akadályt a válásban. Szépen példázza ezt az egy gyermekkel rendelkező szülők és a gyermektelen szülők válási aránya, 39,9 ill. 37,7. Ez a közel megfelelő arány arra enged következtetni, hogy egy gyermek semmiféle akadályt sem jelent, ha egyszer a szülők válni akarnak. Elég magas százalékban válnak el 2 gyermekkel rendelkező szülők is. Úgy tűnik azonban, hogy a 3—4 vagy több gyermek esetén más a helyzet. A megszűnt házasságok csak 6,5 százalékban érintenek 3 vagy több gyermeket. Vajon azt jelentené ez, hogy a 3 vagy több gyermek „meggondolásra” készíti a szülőket? Vagy azt jelenti, hogy ott ahol 3 vagy több gyermek van a családban, eleve jobb a kapcsolat a szülők között, és tulajdonképpen már a több gyermek is ennek a következménye? Nagyobb lenne a többgyermekes családok kohéziója? És vajon csak a gyermekek száma miatt, a család nagysága miatt, a kapcsolatok nagyobb lehetőségének volta miatt?

Ismeretes, hogy a gyermek megjelenése a házastársak kapcsolatán belül gyakran minőségi változást jelent, a gyermek születésével mintegy megújul, megerősödik a kapcsolatuk. Igen ám, de ez a megújulás és megerősödés vagy nagyon rövid életű, vagy nem mindig következhet be, amint ezt az egygyermekes családok magas válási aránya példázza. Az egy gyermek vagy több gyermek egy reménytelen emberi kapcsolatot nem ment meg. Ezzel szemben egy jó kapcsolat kohézióját, szilárdságát a gyermekek fokozzák. Végső soron a szülők jó házassága alapozza meg a kedvező talajt úgy a több gyermek számára, mint a hosszantartó együttélésre.

Egyes kutatók szerint — Lenper és Mischel — a szülői ház harmóniájának nyílt megbomlása — válás, vagy az egyik szülő halála — nincsen olyan káros hatással a gyermek lelkiállapotára, mint azt általában hisszük. Ezzel szemben hangsúlyozzák a gyakori veszekedések, a hosszantartó családi feszültség káros szerepét a felnövő gyermek szocializációjában, mert ez növeli

annak valószínűségét, hogy gyengébb szellemi és érzelmi teherbírású, „ideges természetű” egyénné váljék.

Az említett kutatók, amikor így szembehelyezik a válást, vagy általában a házasság felbomlását a hosszantartó feszült légkörrel szemben, figyelmen kívül hagynak egy lényeges körülményt.

A család felbomlása nem előzmények nélküli, rendszerint megelőzi egy lassú folyamat, amelyben éppen a gyakori veszekedések, az egyre növekvő feszültségek mérgezik, mélyítik a szakadékot a házaspárok között. A család felbomlása mögé tehát oda kell értenünk az esetek többségében a felbomlást megelőző időszak légkörét is, és ezzel együtt értékelni a felnövekvő gyermek személyiségének kialakításában játszott szerepét. Mert végső soron arról van szó, hogy a kedvezőtlen érzelmi légkör, gyakori veszekedések, nyíltabb vagy leplezettebb tartós feszültség, és az ezzel járó érzelmi bizonytalanság az, ami a fejlődő gyermek egészséges érzelmi és szellemi fejlődését, szocializációját megzavarja. Mivel pedig a felbomlott családoknak csak nagyon kis százalékát adják az egyik szülő elhalálása miatt bekövetkezett változások — indokolatlan a család felbomlását „kedvezőbbnek” megítélni.

A válás vagy a különélés ténye tehát eltekintve azoktól az újabb problémáktól, amelyeket aktuálisan, magával a felbomlás tényével előidéztek, illetve a csonka családok későbbi sajátos problémáitól, számszerűen jelzi számunkra a kedvezőtlen háttérű személyiségkialakulások lehetőségét, gyakoriságát. A család felbomlása csak nyilvánvalóvá teszi a volt kedvezőtlen érzelmi légkört. Ennek megfelelően a válások növekvő tendenciája a rossz házasságok számszerű növekedését jelzi társadalmunkban.

Erre azonban nemcsak a válások magas számából, növekvő tendenciájából tudunk következtetni. A rossz házasságok, kedvezőtlen légkörű családok nagyszámú jelenlétére számos más jelenség is utal. Ilyen jelenség napjainkban a különböző emocionális problémák, személyiségzavarok magas száma és növekvő tendenciája. Növekszik a bűnözés a fiataloknál, egyre nagyobb méretet ölt az alkoholizmus, ijesztően magas az öngyilkosságok és öngyilkossági kísérletek száma. De ezt jelzi számunkra az „ideges emberek”, a neurotikusok soha nem tapasztalt méretekben való jelentkezése is. Ezt jelzi az elmagányosodás, a társtalanság és számos más jelenség is.

Nem állítható, hogy minden problémáért, melyet napjainkban érzünk, a család a felelős. De hogy mennyire lényeges szerepe van, azt számos kutatás és megfigyelés igazolja.

A különböző emocionális problémák talaján kialakult személyiség-károsodások háttérét vizsgálva azt találjuk, hogy valamennyi esetben kialakulásukban jelentős szerepet játszott a gyermekkori család, az a mikrokozmosz, amelybe beleszületett és nevelkedett az egyén.

Az egyik legsúlyosabb személyiségzavar, az öngyilkosság, öngyilkossági kísérlet az esetek nagy részében olyan fejlődészavarra utal, amely nem tette lehetővé az intim emberi kapcsolatok kiépítését, és ezzel együtt e kapcsolatok kiépítéséhez szükséges képesség „megtanulását”, megszerzését. Ennek talaja a gyermekkorban az első anya—gyermek kapcsolat megzavarásában, megszakításában, hiányában keresendő.

A bűnözés és általában az erőszakos bűncselekmények, a féktelen agressziók háttérében a szociális viselkedés megtanulásában állt be törés, amely-

nek alapja szintén a kisgyermekkorban, a család szocializációs folyamatainak hibáiban keresendő.

Az alkoholizmus esetében általában olyan személyiséggel állunk szemben, aki éppen a gyermekkori első szeretetteljes kapcsolat megzavarása (gyakran megszakadása) miatt, nem éri el a felnőttkornak megfelelő érzelmi érettséget, éppen ezért nem képes a társadalmi környezethez feszültség nélkül alkalmazkodni, megfelelő társadalmi kapcsolatokat kiépíteni. Így a felnőtt életvitel állandó jellegű feszültséget jelent számára, melyet alkohollal igyekszik oldani.

Kimutatható a gyermekkori család szerepe, jelentősége más súlyos személyiségzavarok kialakulásában is. Így pl. a skizofréniára vonatkozó elméletek egy része is (Jackson, D. 1960, Buda 1965) az anya—gyermek kapcsolatban, e kapcsolat ambivalenciájában, a gyermekkori családon belüli viszonyulások ellentmondásosságában, kedvezőtlen légkörében látja a skizofréniás kórkép kialakulásának okát. E kedvezőtlen családi körülmények következtében zavart szenved a megfelelő kapcsolatok kiépítése, zavart szenved a szükséges biztonságérzés, így az egyén nehezen viseli el a családtól való elszakadást, nagy belső feszültség kíséri, amely felboríthatja a személyiség integrációját.

A pszichopátiának nevezett viselkedészavarok hátterében is megzavart, rendszerint megszakadt anya—gyermek kapcsolatot találunk. A gyermek többször kísérletet tesz a pozitív kapcsolat kiépítésére, kísérletét többszöri leválás követi, s ennek folytán nem alakulhat ki pozitív érzelmi kötődés senkivel. Éppen ezért későbbi életében képtelen kötődni embertársaihoz, szorongás és lelkiismeretfurdalás ismeretlen lesz számára, felelőtlenség, gátlástalanság, sokszor féktelen antiszociális magatartás jellemzi személyiségét.

A maniaco-depressiva hátterében is többnyire kimutatható a kedvezőtlen anya—gyermek kapcsolat. Rendszerint egy olyan erős anyakötődés alakul ki, amely meggátolja a gyermeket abban, hogy önállóvá váljék. Az erős függőség hátterében tulajdonképpen az anya szeretetlensége húzódik meg. A gyermek mindenáron igyekszik elnyerni az anya szeretetét, ezért feladva önállóságát, maximálisan eleget akar tenni az anya igényeinek.

A neurózis többnyire diszharmonias személyiségfejlődés eredménye, amely rendszerint egy kedvezőtlen légkörű családi talajon alakul ki.

Az utóbbi évtizedekben felhalmozódott klinikai megfigyelések során egyre inkább elfogadottá válik, hogy a családtagok interakciója döntően befolyásolja a családtagok magatartását, pszichopatológiáját, és pszichoszomatikus megbetegedéseit. Így pl. az ulcus kialakulására vonatkozóan többekévé befogadott az a hipotézis, amely szerint e súlyos organikus károsodás kialakulásának hátterében kielégületlen szeretet igény áll, amely egy korábbi fejlődési szintre való visszaeséshez, regresszióhoz vezet. Ez a szeretet igény táplálkozási igénnyé módosul, majd „krónikus ingerré válik, hypersecrécióna és hypermotilitássá — ami megfelelő konstitúciónál a fekély-betegség kialakulásához vezet.” (Kun 1971).

Nem vállalkozhattunk most e tanulmányunk keretén belül az egyes kórképek kialakulásának részletesebb ismertetésére, tárgyalására. E rövid áttekintés célja az volt, hogy bemutassuk, hogy a mai tudományos ismereteink szerint valamennyi esetben az egyes kóros személyiségváltozások, személyi-

ségzavarok háttérében a gyermekkori milliónek, a családon belüli kapcsolatoknak, folyamatoknak alapvetően fontos szerepük van. Megállapítható, hogy valamennyi esetben a gyermekkori családon belüli kedvezőtlen változás, körülmény az, ami megszakítja az ép személyiség kialakulásának lehetőségét.

Természetesen az egyes kóros személyiségváltozások kialakulására nézve találunk más tudományos elméleteket is, és az általunk körvonalazott elméletek sem lépnek fel olyan igénnyel, hogy az egyes kórképekbe tartozó valamennyi esetre érvényesnek tartsák. Hisz egy-egy kóros személyiségváltozás kialakulásának háttérében nagyon sok más tényező is szerepelhet, — sok esetben éppen az organikus háttérnek, vagy más jelenségeknek van nagyobb jelentőségük. Mindez azonban nem mond ellent annak, hogy a különböző személyiségkárosodások jelentős részében alapvető fontosságú a gyermekkori családi környezet.

Ugyanerre az eredményre jutott Andorka R. — Buda B. (1972), keresve az egyes deviáns viselkedések okait. Behatóan elemezve a problémát azt találták, hogy „a deviáns viselkedés különböző formái összefüggenek egymással, közös gyökereik vannak.” Megállapították, hogy „a deviáns viselkedés legmélyebb gyökere a szocializációnak valamilyen hibája és ezzel a személyiségfejlődésnek valamilyenfajta károsodása. Ilyen hibákat okozó tényezők lehetnek: az egyik vagy mindkét *szülő hiánya*, a szülők és a gyermek közötti rossz, szeretetlen kapcsolat, a *szülők durvasága, túlzott szigora*, vagy — ellenkezőleg — a gyermek teljes elhanyagolása, általában a szülők kóros személyiség szerkezete.” A 200 alkoholistára kiterjedő vizsgálatukban majdnem minden vizsgált személynél sikerült kimutatni olyan körülményeket, amelyek megzavarhatták a gyermekkorban a szocializáció kialakulását.

Hasonló eredményeket kapott György J. (1967) az antiszociális, Popper P. (1970) a fiatalkorú bűnözők esetében. Ugyanerre az eredményre jutottunk mi is (Hódi S. 1971) az öngyilkosságot megkísérelt fiatalok vizsgálatánál. Az esetek 68 százalékában volt kimutatható hosszantartó, feszült családi légkör. Feszült családi légkört tételeztünk fel azoknál a családoknál, ahol az egyik vagy mindkét szülő „ideges természetű”, „idegösszeroppanás” miatt kezelték, alkoholistá, durva, kegyetlenkedő. Szülő hiánya, ill. szülővesztés az esetek 52 százalékában fordult elő. Együtt vizsgálva e két súlyos tényező előfordulását azt találtuk, hogy a vizsgált esetek 94 százalékában (!) szerepelt.

Ezek a vizsgálatok, bár különböző személyiségzavarokra irányultak, egyaránt kimutatták a gyermekkori családban uralkodó tartós feszültséget, kedvezőtlen körülményeket, amelyek nagy mértékben hozzájárultak a különböző deviáns viselkedések kialakulásához.

Azt látjuk tehát, hogy, *ha a család, a társadalom alapsejti feladata az egészséges személyiség kialakítása, felnevelése, úgy az egyes kóros személyiségváltozások okai is elsősorban e mikrokörnyezet zavarában keresendők.*

A család szerepe azonban nemcsak a gyermekkorra korlátozódik, habár jelentősége, fontossága ekkor a legnagyobb. A mai ember átlag élettartamának közel egyharmadát (!) teszi ki a fejlődési szakasz, az a folyamat, amíg az újszülöttről társadalmilag érett, alkotó-alkalmazkodó ember válik.

A felnőtt embernek nem kevésbé fontos és szükséges, mint a gyermeknek, hogy érezze, tartósan és biztosan szeretik, önmagáért, hogy személye fontos, szükséges valaki számára. Emellett és ezzel együtt szüksége van bizonyos fokú védelemre a társadalmi körülményekből, változásokból, a mindennapi életvitelből származó számtalan nehézséggel, követelményekkel szemben. Az intim személyes kapcsolat, az összetartozás érzése, a család védelmi funkciója biztosítja az ember számára az átmeneti nehezebb időszakokban személyiségének harmóniáját, egyensúlyának fenntartását. Tökéletesen szocializálódott, minden zavaró körülménytől mentesen felnövő ember szinte nincs is, valamennyiünket értek többé-kevésbé károsító mozzanatok, de a későbbi jó személyes, elsősorban családi kapcsolatok megakadályozhatják, hogy az esetleges kisebb szocializációs hibák, aktuális és sorozatos nehézségek súlyosabb magatartási — és személyiségzavarok kifejlődéséhez vezessenek. Amennyiben azonban érzelmi kötelékek, kapcsolatok nélkül csak önmagunkra vagyunk utalva, fokozottan veszélyeztet bennünket, hogy az alkoholizmusra, bűnözésre, különböző pszichés zavarokra, öngyilkosságra való hajlam kifejlődik, manifesztálódik.

Vizsgálatokkal bizonyították, hogy a házasságban élők között kevesebb az alkoholistá, öngyilkos, elmebeteg, bűnöző stb. Cseh-Szombathy L. (1963) az öngyilkosságra vonatkozó arányszámokat számitotta ki 100 000 megfelelő korú és családi állapotú lakosra, és a következő eredményeket kapta:

	Férfi	Nő
Nőtlen, hajadon	75,4	29,2
Házás	47,0	16,0
Elvált	124,3	34,5
Özvegy	144,8	25,4

Az adatok szerint a házasság védelmet jelent az öngyilkossággal szemben. A helyzet azonban az, hogy csak a jó házasság jelent védelmet, a családi viszály ellenben gyakran az öngyilkosságnak egyik lényeges kiváltó oka.

A család öngyilkossággal szembeni védelmét növelik a gyermekek is. A fenti vizsgálat eredményei szerint a megvizsgált férfiak 40 és a nők 50 százalékának nem volt élő gyermeke.

Marton Z. és Szabó E.-né (1966) megvizsgálták az elme és idegbetegek arányát ezer megfelelő családi állapotú lakoshoz viszonyítva és a következő eredményeket kapták:

	Férfi	Nő
Nőtlen, hajadon	5,1	5,5
Házás	3,9	4,1
Elvált	16,9	21,5
Özvegy	3,2	3,5

Csonka J.—Vavró I. (1965) az emberölés és emberölési kísérlet miatt elítéltek arányát vizsgálva azt találták, hogy 100 000 férfilakosra jutó elítéltek száma megfelelő korösszetétel szerint standardizálva a következő:

Nőtlen	14,5
Házás	7,3
Elvált	13,0
Özvegy	8,3

A fenti adatok igazolni látszanak azt a feltevést, hogy a házasság, a család védelmet jelent a különböző deviáns magatartásokkal szemben, mert ezek a deviáns magatartásformák családon kívül élőknel lényegesen gyakoribbak. A család védelmével kapcsolatban azonban ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a jó családi légkör, az erős érzelmi kapcsolat az, ami a védelmet jelenti.

Nyilvánvaló tehát, hogy az ember jelenleg nem nélkülözheti a családot, kis környezetét, ennek védelmét, kötelékét társadalmunkban. A család jelentősége nem csökkent, ellenkezőleg növekedett azáltal, hogy kisebb méretűvé vált, hogy az anyagiak szerepe csökken és egyre nagyobb jelentőséget kapnak az érzelmi tényezők.

Az érzelmi orientáltság, s az érzelmi párválasztás igénye ellenére a létrejövő házasságok zömét számos más körülmény határozza meg még manapság.

Sokszor még túlságosan döntő szerepet kapnak az anyagiak. Egy anyagiak által meghatározott, vagy sekélyes érzelmi kötődésű család alapvetően idegenkedik a család bővítésétől, az utódoktól. Ha ehhez hozzávesszük a ténylegesen jelenlevő anyagi problémákat, mint amilyen a lakás, életszínvonal kérdés stb. könnyebben megmagyarázható a gyermektelenség, ill. a kevés gyermek.

A kislétszámú, kevés gyermekkel rendelkező család kohéziója az idő múlásával fokozatosan gyengül, nem erősítik, mélyítik a gyermekek. Az évek múlásával döntően már csak a közösen összegyűjtött anyagiak jelentik a kapcsolatot, a családot összetartó kötelék lényegét; ez a helyzet pedig nemcsak azt jelenti, hogy adott esetben, különféle körülmények folytán, a helyzet rosszabbra fordulásával felbomlik a család, hanem eleve nélküli azt az alapvető szükségletet, amelynek központi és kizárólagos szerepe kellene és egyre inkább kell, hogy legyen, ez pedig az érzelmi kapcsolatok mélysége, tartóssága.

Elméletben érzelminek nyilvánított ma minden házasság létrejövésének pillanatában. Ez azonban mit sem változtat a dolgok lényegén. Ma már csak a szerelmen alapuló házasság az erkölcsös. Így hát természetes, hogy „szerelmi” házasságként indul a „társadalmi könyvvitel” szerint minden házasság. Ez a szerelem azonban nagyon illanónak bizonyul a rossz házasságok, és a válások növekvő számából ítélve. A társadalmi tudat már nem akad fenn azon, hogy később a vonzalom, a szerelem elmúlik, és nyoma sem marad a családi kapcsolaton belül. Holott, „ha csak a szerelemre alapozott házasság az erkölcsös, akkor csak az a házasság erkölcsös, amelyben a szerelem meg is maradt,” — mint Engels mondotta (1970).

A család problémájának újabb összetevője tehát a párválasztás problémája. Ezt sem lehet megkerülni, ha a család problémájával foglalkozunk. Általában indokolatlan optimizmussal tesszük túl magunkat a társkeresés problémáján, részben elbagatellizálva ennek nehézségeit, részben szem elől tévesztve ennek óriási jelentőségét.

A párválasztás kérdésének tudományos igényű szakirodalma úgy nálunk, mint külföldön nagyon szegényes. Addig a felismerésig azonban eljutott a családszociológia, hogy „a családi problémák, konfliktusok, frusztrációk megelőzésének már a házasság létrejötte előtt kell kezdődnie.” (Szilágyi V. 1971) Hogy ez az igény valóban megvalósulhasson, ahhoz sok egyéni és

társadalmi feltétel szükséges. Egyéni feltétel, hogy a szerelem, általában a mély, tartós érzelmi kötődés egy másik emberhez, feltételez egy érzelmileg felnőtt, kiegyensúlyozott, egészséges személyiséget. Elég, ha csak a gombamód szaporodó neurotikusok számára utalunk, hogy rájőjjünk, mennyire nem teljesül általában véve ez a személyi alapfeltétel.

A probléma másik összetevője, hogy sajnos kapcsolataink nagyon is esetlegesek, általában tulságosan szűk az a kör, amelyben mozgunk, ahhoz, hogy megfelelő társat találjunk. Ennek hiányában gyakran beérjük azzal, aki utunkba akad, és az adott szűk élettéren belül számunkra a „legmegfelelőbb”.

A probléma társadalmi feltételei sem adottak. Távolról sincs biztosítva egyenlő anyagi és társadalmi feltétel valamennyi érzelmen alapuló kapcsolat számára.

A család életét a társadalmi folyamatok határozzák meg. Az egyének nem szétszóródott atomokként élnek a társadalomban, hanem sejtekbe, családokba szerveződve. A társadalmi-környezeti hatások ezen a láncszemen, a családon keresztül határozzák meg az egyént. Tehát úgy az egyén, mint a család emocionális problémáinak hátterében társadalmi-környezeti tényezők, folyamatok húzódnak meg. Amint láttuk, szükségszerű átalakulási folyamatról van szó. Lehetséges, hogy ez a folyamat spontán, mintegy magától is megoldaná a jelen formájában jelentkező problémákat, de az ember, mint tudatos társadalmi lény, irányíthatja, szervezheti életét, körülményeit, irányíthatja, szervezheti társadalmi körülményeit is. A család problémájának megoldását sem szabad az időre bízni. (Különben sincs semmi biztosítékunk arra vonatkozóan, hogy önmagától meg fog oldódni.) Foglalkozni kell alaposan, behatóan a családprobléma felsorolt összetevőivel, de számos más összetevőjével is, amelyek elemzésére jelen tanulmányunk keretén belül nem térhettünk ki, mint pl. a nő helyzete a családban és a társadalomban, szexuális kérdések, generációs problémák stb. És éppen jelen társadalmunkban nyílik legnagyobb lehetőség arra, hogy adott problémák társadalmi hátterének tisztázásával és megfelelő intézkedésekkel elejét vegyük súlyosabb következményű társadalmi problémáknak.

Irodalom

Andorka R.—Buda B.—G. Kiss J., 1971. A család szerepe egyes deviáns viselkedésformákban. (Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 226—270. old.)

Andorka R.—Buda B., 1972. Egyes deviáns viselkedések okai Magyarországon. Valóság, 1972/11

Buda B., 1965. „Double bind” Kommunikációs-szociálpszichológia elmélet a schizophrénia keletkezéséről. Magyar Pszichológiai Szemle.

Cleckley, H., 1965. The Mask of Sanity: An Attempt to Clarify Some Issues about the So-Called Psychopathic Personality, St. Louis, Moshy Co. 1965.

Cseh-Szombathy L., 1963. Az öngyilkosság társadalmi jellege. Demográfia, 1963/2.
Csonka J.—Vavró J., 1966. Egy kriminálstatistikai vizsgálat eredményei. Statisztikai Szemle, 1966. 5—6 sz.

- Engels, 1970. A család, a magántulajdon és az állam eredete. (Marx—Engels Művei, 21. kötet, 21—157. old.).
- Gegesi K. P., 1966. A klinikai pszichológia alapjairól. Akadémiai Kiadó, Bp.
- György J., 1967. Az antiszociális személyiség. Medicina. Bp.
- Hódi S., 1971. Az öngyilkosságot megkísérelt fiatalok katamnesztikus vizsgálata. Szakdolgozat, 1971/72.
- Jakson, D. D., 1960. The Etiology of Schizophrenia. New York, Basic Books.
- Klimes, K., 1968. A neurotikusok világa. Medicina. Bp.
- Kolos T.—Majláth Gy., 1965. Érzelmi sérülés és gyermekkori kriminalitás, In: Pszichológiai Tanulmányok, 6. kötet, Akadémiai Kiadó, Bp.
- Kun M., 1971. Pszichoszomatikus betegségek. Jegyzet, 1971/72.
- Lőcsei P., 1971. Felbomlott házasságú budapestiek. (Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 271—310. old.
- Marton Z.—Szabó E.-né, 1966. Adatfelvétel az elme-idegbetegségekről. Statisztikai Szemle, 1966. 7. és 8—9. szám.
- Mérei P.—V. Binét Á., 1972. Gyermeklélektan. Gondolat, Bp. 14—16. old.
- Ogburn W. F., 1934. The Family and its Functions. Recent Social Trends in the United States: New York.
- Popper P., 1970. A kriminális személyiségzavar kialakulása. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Statisztikai Évkönyv, 1971. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 1972.
- Szabadi E., 1971. A magyar családok demográfiai sajátosságai. (Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 54—70. old.)
- Szilágyi V., 1971. A párválasztás és családalapítás problémái. (Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 70—103. old.)
- Vita a népesedésről, Kritika, 1973/1.
- Vopálensky J., 1973. A holnap mai kérdőjelei. (A családtervezés lehetősége és szüksége) Természet és Társadalom, 1973/1.
- Winch R. F., 1963. The Modern Family, Rinehart and Winston, Inc., New York, 1963.

Rezime

Položaj i problemi porodice danas

U uvodnom delu svog izlaganja autor polazi od konstatacije da su ljudi površno i nepotpuno informisani o pitanjima koja se vezuju za porodicu i da ne poznaju važnost i značaj ovih pitanja. U nastavku tretira osnovne funkcije porodice, njenu ulogu u formiranju zdrave ličnosti, ukazuje na okolnost da prvobitne uzročnike stanovitih patoloških poremećaja vezanih za ličnost — devijantno ponašanje, alkoholizam, samoubistvo, razna mentalna obolenja itd. — treba tražiti u nepovoljnim porodičnim prilikama, odnosno, poremećajima porodice iz vremena detinjstva.

U nastavku autor analizira pozadinu problema današnjih porodica koje se očitaju u visokom broju razvoda brakova i u tendenciji daljeg porasta razvoda, u smanjenju broja porodaja, u mentalnim poremećajima koji se javljaju na bazi nepovoljnih porodičnih prilika. Autor analizira promene koje nastaju u strukturi porodice koje izazivaju izmene u društvenom okruženju. Ukazuje na nužnost raspada tradicionalnih velikih porodica i na uzroke formiranja savremenog tipa malih porodica, kao i na posledice ovakvih transformacija.

U završnom delu svog razmatranja, autor ukazuje na ulogu porodice u životu odraslog čoveka, na zaštitnu ulogu porodice, osvrćući se i na problem izbora bračnog druga, te naglašava njegov značaj sa gledišta same porodice.

Положение и проблемы семьи в наши дни

В введении статьи автор исходит из констатации факта, что люди обычно поверхностно и недостаточно информированы в вопросах семьи, не знают значение и важность этой проблемы. Потом автор коротко объясняет самые важные функции семьи, и указывает на то, что главная причина заболевания личности, — т. е. преступности, алкоголизма, самоубийства, психического расстройства находятся в напряжённой атмосфере детской семьи.

Автор, исходя из настоящих проблем семьи — как например: огромное количество разводов и их нарастающая тенденция, понижение числа рождений, повышение заболеваний личности, которые появились на почве плохой семейной среды — расследует основы этой проблемы. Ради того автор статьи анализирует происшедшие в структуре семьи изменения, которые нанесли общественно-обстоятельственные превращения. Автор указывает на необходимый распад классической „большой семьи”, на возможность появления сегодняшней „маленькой семьи”, и на следствия этого процесса.

А наконец, автор обращает внимание на роль и на защитную функцию семьи в жизни взрослого человека и кратко коснувшись проблему выбора супруга, подчеркивает значение этого в сегодняшней проблеме семьи.